

Heydər Əliyevin ümummilli liderlik salnaməsi

Ulu öndər Heydər Əliyevin Azərbaycanın çoxəsrlik dövlətçilik tarixinin ən qüdrətli şəxsiyyəti, öz xalqının ümummilli lideri, dünya şöhrətli siyasət və dövlət xadimi kimi uca mərtəbələrə yüksəlişinin qanunauyğunluğuna yalnız onun biografiyasını incələməklə cavab tapmaq mümkündür. Dünyanı Azərbaycan fenomeni olaraq heyran qoymuş bu ulu insanın özünün qələmə aldığı biografiya və ya memuar olmasa da, onun ömür yolu tarixə həkk edilmiş əməllərlə misilsiz salnamədir.

Heydər Əliyevin hakimiyyətinin ikinci dövründəki nitqləri və çıxışları memuar xarakterli epizodlar ilə zəngin olduğundan onun öz xalqının xoşbəxtliyinə həsr olunmuş ömür yolu və liderlik fəaliyyəti barədə ətraflı məlumat verir, siyasi kimliyi haqqında geniş təsvir yaradır. Ötən illərdə Ulu öndərdən bəhs edən çoxsaylı ədəbiyyat yaransa da, onun mükaməl biografiyasının yazılmasına getdikcə daha böyük ehtiyac duyulur. Bu yazı həmin məqsədlə qələmə alınıb – Heydər Əliyevin ümummilli liderlik tarixinin bioqrafik icmalına həsr edilib. Bu biografiya, eyni zamanda, Heydər Əliyevin ümummilli lideri olduğu xalqın və ölkənin çağdaş siyasi salnaməsidir.

1. Uşaqlıq və yeniyetməlik (Naxçıvan, 1923–1939)

Ümummilli lider Heydər Əliyev Türkiyənin TGRT telekanalının “Üz-üzə” proqramına müsahibəsində demişdir: “Həyatım haqqında danışmaq üçün çox vaxt lazımdır. Buna bir saat bəs etməz. Amma qısa olaraq deyə bilərəm. Mən 1923-cü ildə Naxçıvanda anadan olmuşam”.

Heydər Əliyev səkkizuşaqlı ailənin dördüncü övlüdü idi. Naxçıvandakı 1 saylı beynəlmilləl orta məktəbin yeddinci sinfini bitirdikdən sonra 1936-cı ildə Naxçıvan Pedaqoji məktəbinə (texnikum da adlandırılır) daxil olur. Tələbəlik illəri həyatında ciddi rol oynayır. Heydər Əliyev bu illər haqqında Naxçıvanda görkəmli rəssam Bəhrüz Kəngörünün muzeyinin açılışında belə demişdir: “Mən həmişə Naxçıvanda oxuduğum dövrü xatırlayıram, bu dövr mənim yaddaşımdan heç vaxt çıxmıyaqcadır. Birinci sinifdən sona qədər heç vaxt yadımdan çıxmıyaqcadır. Ona görə də müəllimlərin hamısı yadımdadır. Hansı binada, hansı sinifdə oturmuşam o da yadımdadır. Hansı partanın arxasında oturmuşam, o da yadımdadır... burada o qədər məhəbbətlə, o qədər sevgi ilə, o qədər köklü təhsil aldım ki, sonra bütün başqa yüksək təhsil ocaqlarında oxumaq mənim üçün çətin olmadı”.

2. İlk ali təhsil (Bakı, 1939–1940)

Heydər Əliyev pedaqoji məktəbi bitirdikdən sonra Bakıya gəlir və burada Azərbaycan Sənaye İnstitutunun memarlıq fakültəsinə daxil olur. Elə həmin ildə İkinci Dünya müharibəsi başlayır. Heydər Əliyev təhsilini davam etdirməklə bərabər, rəsm əsərləri də çəkir, lakin tezliklə institutu tərk etməli olur. Bundan sonra Naxçıvana qayıdır. Bu dövrdə və sonralar, 1990-cı ildə Naxçıvana qayıdış, onun həyatında yeni yüksəliş üçün əsas olur.

3. Əmək fəaliyyətinin başlanması (Naxçıvan, 1941–1944)

Faşist Almaniyası işğalçılıq fəaliyyətini davam etdirərək Şərqi Avropa dövlətlərinin, demək olar ki, hamısını zəbt edir. 1941-ci il iyunun 22-də isə SSRİ üzərinə hücum edir. Beləliklə, SSRİ-nin Almaniya ilə 1941-1945-ci illər müharibəsi başlayır. Bu hadisələr gənc Heydər-in də həyatında ciddi dəyişiklik edir. Müharibə ona təhsilini davam etdirməyə imkan vermədiyindən Naxçıvanda əmək fəaliyyətinə başlayır. O, sonralar söyləmişdir: “Müharibədən əvvəl mən memar olmaq istəyirdim. Müharibəyə görə bu pozuldu”.

Gənc Heydər Əliyev 1941–1943-cü illərdə Naxçıvan MSSR Xalq Daxili İşlər Komissarlığında məxfi şöbənin, 1943–1944-cü illərdə isə Naxçıvan MSSR Xalq Komissarları Sovetində ümumi şöbənin müdiri vəzifələrində çalışır.

4. Dövlət təhlükəsizliyi orqanlarında fəaliyyəti (Bakı, 1944–1969)

Heydər Əliyev 1944-cü ildə Dövlət təhlükəsizliyi orqanlarına işə göndərilir. Bu, onun sonrakı həyatında həlledici rol oynayır və ömrünün 25 ili bu dövlət orqanı ilə bağlı olur. 1945-ci ildə isə Sovet İttifaqı Kommunist Partiyası sıralarına daxil olur. 1991-ci ilin iyulunda Sov. İKP-nin siyasətinə etiraz əlaməti olaraq onun sıralarını tərk edir.

1949-cu ildə Leninqradda Təhlükəsizlik orqanlarının ali məktəbinə daxil olan Heydər Əliyev 1950-ci ilin yayındakı orada təhsil alır. Həmin məktəbi müvəffəqiyyətlə bitirdikdən sonra ona verilən xidməti xasiyyətnamədə deyilirdi: “Baş leytenant H.Əliyev 1949-cu ilin may ayında 1950-

ci ilin iyul ayında K SSRİ DTN-in (Dövlət Təhlükəsizlik Nazirliyi, 1946–1953-cü illərdə mövcud olmuş, 1954-cü ildə Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsi (DTK) təşkil olunmuşdur. – K.Ş.) Leninqraddakı məktəbində oxumuş və özünü yalnız nümunəvi tərəfdən göstərmişdir. Təhsilə tam ciddi yanaşmışdır. Tədris materiallarının öyrənilməsi üzərində geniş və inadla çalışmışdır. Sınıf və seminar məşğələlərinə həvəs və səylə hazırlanmış, təhsildən kənar vaxtlarında öz ideya-siyasi və ümumtəhsil səviyyəsini artırmaq üzərində əlavə işləmişdir”.

Heydər Əliyev 1950–1953-cü illərdə Azərbaycan SSR Dövlət Təhlükəsizlik orqanlarında bölmə rəisi vəzifəsində çalışmışdır. 1951–1957-ci illərdə eyni zamanda Azərbaycan Dövlət Universitetinin (hazırda Bakı Dövlət Universiteti) tarix fakültəsinin qiyabi şöbəsində təhsil almışdır.

1953-cü ildə İ.Stalinin ölümündən sonra N.S.Xruşov hakimiyyəti ələ keçirməyə nail olur. Stalinin şəxsiyyətə pərəstisi tənqid olunmağa başlayır, demokratikləşmə genişlənir. Bu dövr (1953–1964) tarixə “mülayimləşmə” dövrü kimi daxil olur.

1954-cü ildə Heydər Əliyevin şəxsi həyatında əlamətdar hadisə baş verir. Həmin ildə Zərifə xanım Əliyeva ilə ailə qurur. Zərifə xanımın atası Əziz Əliyev (1897–1962) görkəmli partiya və dövlət xadimi idi. Stalin hakimiyyətinin son dövrünün təqibləri Əziz Əliyevdən də yan keçməmiş, dövlət təhlükəsizlik orqanları tərəfindən xüsusi nəzarətə götürülmüşdü. Heydər Əliyev də bu ailə ilə münasibətinə görə, hər cür təqib və təhdidlərlə üzləşmiş, lakin Zərifə xanım ilə ailə həyatı qurmaqdan çəkinməmişdir. 12 oktyabr 1955-ci ildə Sevil Əliyeva, 24 dekabr 1961-ci ildə isə İlham Əliyev anadan olur.

Heydər Əliyev 1995-ci ilin aprelində Zərifə xanımı belə xatırlayırdı: “Gənc yaşlarımdan mənim həyatım dövlət işi ilə bağlı olubdur. Mən bütün həyatımı buna sərf etmişəm və bu gün də bu yolda çalışıram. Bu yolda mənim həmişə səmərəli, müvəffəqiyyətlə çalışmışımda, hesab edirəm ki, ailə vəziyyətimin çox böyük rolu olub. Zərifə xanım kimi həyat yoldaşım olduğuna və o, ailəmdə çox yüksək mənaəvi mühit yaratdığına görə mən xoşbəxt olmuşam. Həyatımın bütün dövrlərində işlə məşğul olduğuma görə ailə məsələlərinə fikir verməyə vaxtım olmayıb. Bunların hamısı Zərifə xanımın üzərinə düşüb və o da bu vəzifəni şərafətlə, sadəqətlə, çox böyük məhəmətlə yerinə yetirib”.

Heydər Əliyevin dövlət təhlükəsizlik orqanlarında fəaliyyəti uğurla davam edir. 1964-cü ildə Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinin sədr müavini, 1967-ci ildə isə sədri vəzifəsinə irəli çəkilir.

Azərbaycanda Heydər Əliyevədən bu orqana qeyri-azərbaycanlılar rəhbərlik etmişdir. DTK 1937–1938-ci illər repressiyası zamanı Azərbaycan xalqının görkəmli şəxslərinin məhvini həyata keçirmiş, milli-mənəvi dəyərlərə qarşı mübarizə aparmışdı.

Heydər Əliyev təhlükəsizlik orqanlarında işlədiyi zaman, xüsusilə bu orqana rəhbərlik etdiyi dövrdə ölkənin milli mənafeələrinin müdafiə edilməsi sahəsində xeyli iş görmüşdür. Bir çox xarici dövlətlərin kəşfiyyat fəaliyyəti zərərsizləşdirilmiş, peşəkar əməliyyatlar həyata keçirilmişdir.

Heydər Əliyevin siyasəti nəticəsində təhlükəsizlik xidməti orqanlarında azərbaycanlı zabit və sırası əməkdaşların sayı

artırılır, şəxsi heyət arasında milli hiss gücləndirilir.

Ulu öndər Respublika Milli Təhlükəsizlik orqanları əməkdaşlarının peşə bəyramı gününün təsis edilməsinə həsr olunmuş təntənəli yığıncaqda demişdir: “Azərbaycanın milli təhlükəsizlik orqanlarının tarixinə müəyyən qədər nəzər salsaq, bax, belədir: 20-30-cu illərdə, 40-cı illərdə bu orqanlarda çox cinayətlər olubdur. Deyə bilərəm ki, 1953-cü ildən saflaşma prosesi gedibdir və mən də bu prosesin bilavasitə iştirakçısı, son illərdə də təşkilatçısı olmuşam və xoşbəxtəm ki, o vaxtlar bu işləri görə bilmişəm və təxminən 1988-ci ilə qədər Azərbaycanda bu orqanlar, hesab edirəm ki, düzgün mövqedə olublar. Şübhəsiz ki, bu, Sovetlər İttifaqı Dövlət təhlükəsizliyi sisteminin bir hissəsi olub, bütün göstərişlər, direktivlər hamısı Moskvadan gəlirdi. Bunlar təbiiird. Ancaq, eyni zamanda haqiqət naminə demək lazımdır ki, bu dövrdə, yəni də qeyd edirəm, 1953-cü ildən sonra bu orqanlarda həm kəşfiyyat, həm əks-kəşfiyyat sahəsində, bütün başqa sahələrdə çox gözəl azərbaycanlı kadrlar yetişmişdi, inkişaf etmişdi, bu orqanlar azərbaycanlılaşmışdı”.

Heydər Əliyev dövlət təhlükəsizlik orqanlarında əsrin dördüncü qədər çalışdı. Bu dövr ərzində əldə edilən professional və siyasi nüfuz Azərbaycanın rəhbəri olmaq üçün kifayət etdi.

5. Azərbaycana birinci rəhbərlik (Bakı, 1969–1982)

Heydər Əliyev 1969-cu il iyulun 14-də Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin (KP MK) plenumunda birinci katib, sovet ənənəsinə görə, əslində dövlətin rəhbəri seçildi. Heydər Əliyev rəhbərliyə başladığı zaman ölkədə sovet hakimiyyəti əllinci ilinə çatmaqda idi. Bu müddətdə Azərbaycan SSR-də, əsasən, on iki rəhbər hakimiyyətdə olmuşdu ki, onlardan da dördü qeyri-azərbaycanlı idi. Sovet dövləti həmin dövrdə Azərbaycan rəhbərliyinə münasibətdə imperiya mövqeyindən çıxış etmişdir. Onların çoxu sui-qəsd, repressiya və siyasi motivlərdən qətlə yetirilmiş və ya güllələnmişdir. Yalnız Heydər Əliyevin zamanında Azərbaycan rəhbərliyi yüksək statusa nail ola bilmiş, onun Moskvadakı vəzifəsindən istefasından sonra (1987) bu praktika yenidən bərpa edilmişdi.

Heydər Əliyev sovet sistemi daxilində Azərbaycanın idarəçiliyində yeni dövr açdı. Qısa bir zamanda Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinin rəhbəri kimi, əsasən, nadir hallarda üzdə olan bir şəxsədən xalqın gözü önündə olan ictimai-siyasi şəxsə çevrildi və ömrünün sonuna kimi bu missiyanı uğurla davam etdirdi.

Heydər Əliyev 1969-cu ildə hakimiyyətə gələndə digər müttəfiq respublikalar ilə müqayisədə Azərbaycanın sosial-iqtisadi vəziyyəti daha ağır vəziyyətdə idi. O bu barədə Yeni əsr və üçüncü minillik münasibətilə Azərbaycan xalqına müraciətində demişdir: “Qətiyyətlə bildirmək olar ki, 60-cı illərdə respublika iqtisadiyyatı bütövlükdə dərin və uzunmüddətli böhran mərhələsinə qədəm qoymuşdu. Yaranmış ağır vəziyyətdən çıxış yolu tapılmalı, iqtisadiyyatın inkişafı üçün prinsipial cəhətdən yeni konseptual yanaşma yolları işlənilib hazırlanmalı, xalq təsərrüfatında köklü struktur dəyişiklikləri aparılmalı, təsərrüfatçılıq və iqtisadi həvəsləndirmə işində təzə metodlar tətbiq edilməli idi”.

Azərbaycanın düşüüyü böhrandan çıxarılması və inkişafının təmin edilməsi üçün Azərbaycan KP MK-nin avqust və dekabr (1970) plenumlarında tədbirlər müəyyən edildi.

Heydər Əliyevin Azərbaycanda rəhbərliyə gəlməsi respublika üçün daha ciddi bir təhlükənin qarşısını da aldı. 1948–1953-cü illərdə sovet dövlət rəhbərliyinin yaxından köməyi ilə azərbaycanlıların doğma torpaqları olan Qərbi Azərbaycandan–Ermənistan SSR adlandırılan ərazidən deportasiyasına nail olan ermənilər 1968–1969-cu illərdə Azərbaycana qarşı ərazi iddialarını da yenidən genişləndirmişdilər. Moskva da onların bu iddialarına dəstək verirdi. Məhz belə bir təzyiq nəticəsində Azərbaycan SSR Ali Sovetinin Rəyasət Heyəti Ermənistanla sərhəddə yerləşən 2 min hektardan çox torpağın onlara verilməsi haqqında hələ 1938-ci il mayın 5-də qəbul edilmiş əsassız sənədi 1969-cu il 7 may tarixli qərarı ilə təsdiq etdi.

Heydər Əliyev bu qərarın həyata keçirilməsinə yol vermədi. Bu plan Qazax, Gədəbəy və digər rayonların ərazisindən müəyyən torpaqların Ermənistanə verilməsi, yalnız 1984-cü ilin oktyabrında, respublikanın o zamankı rəhbəri Kamran Bağirov (1982–1988) tərəfindən reallaşdırılmış, etiraz edən yerli əhaliyə qarşı cəza tədbirləri həyata keçirilmişdi.

Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlişi ilk baxışda adı görünən, mahiyyət etibarilə böyük əhəmiyyəti olan bir hadisədə də özünü göstərdi. O, 1 noyabr 1969-cu ildə Azərbaycan Dövlət Universitetinin (hazırda Bakı Dövlət Universiteti) 50 illik yubileyində, rəsmi tədbirdə Azərbaycan rəhbərliyi içərisində ilk dəfə olaraq ana dilində - Azərbaycan dilində çıxış etdi. Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə 1978-ci ilin aprelində qəbul edilmiş Azərbaycan SSR Konstitusiyasında Azərbaycan dili dövlət dili kimi təsbit olundu.

Sovetlər zamanı dövrün səciyyəsi partiya qurultayları, plenumları və beşillik planlar ilə müəyyən edilirdi. Heydər Əliyev birinci hakimiyyəti dövründə Azərbaycan KP-nin XXVIII (1971), XXIX (1976), XXX (1981) qurultaylarına rəhbərlik etmiş, Sov. İKP-nin XXIV (1972), XXV (1977) və XXVI (1982) qurultaylarında çıxış etmişdir. O, 1976-cı ilin martında Sov. İKP MK Siyasi Bürosunun üzvlüyünə namizəd seçilmişdir. 1977-ci ilin oktyabrında SSRİ Konstitusiyası Komissiyasının üzvü kimi SSRİ Konstitusiyasını qəbul edən SSRİ Ali Sovetinin sessiyasında çıxışında Azərbaycan dövləti və xalqının mövqeyini qətiyyətlə ifadə etmişdir.

Heydər Əliyev hakimiyyətdə olduğu dövrdə VIII beşilliyi (1966-1970) uğurla başa çatdırmağa nail olmuş, IX (1971–1975), X (1976–1980) və XI (1981–1985) beşilliklərin hazırlanması və həyata keçirilməsinə (XI beşillik 1982-ci ilin sonlarına qədər) təmin etmişdir.

Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərliyi dövründə Sov. İKP MK və SSRİ Nazirlər Sovetinin Azərbaycana dair 5 qərarı – “Azərbaycan SSR xalq təsərrüfatını inkişaf etdirmək tədbirləri haqqında” (1970, 23 iyun), “Azərbaycan SSR kənd təsərrüfatını daha da inkişaf etdirmək tədbirləri haqqında” (1970, 25 iyun), “Azərbaycan SSR-də kənd təsərrüfatı istehsalını daha da intensivləşdirmək tədbirləri haqqında” (1975, 9 iyun), “1976–1980-ci illərdə respublika sənayesinin ayrı-ayrı sahələrinin inkişaf etdirilməsinə dair Azərbaycan KP MK-nin təkliflərinin nəzərdən keçirilməsi nəticələri barəsində” (1976, 27 iyun) və “Azərbaycan SSR-də kənd təsərrüfatı istehsalını daha da ixtisaslaşdırmaq, özümçülüyü və şərabçılığını inkişaf etdirmək tədbirləri haqqında” (1979, 22 fevral) qəbul edilmişdir. Öz dövrünə görə bu qərarların qəbul edilməsi böyük tarixi hadisə idi.

Hər bir siyasi xadimin böyüklüyü ondadır ki, o, tələyüklü məsələləri vaxtında görür, onu həyata keçirməyin yollarını tapır və həllinə nail olur. Heydər Əliyevin təşəbbüsü 20 iyun 1971-ci ildə Bakıda azərbaycanlı gənclərdən zabit kadrların hazırlanmasında böyük rolu olan C.Naxçıvanski adına Respublika Orta İxtisaslaşdırılmış İnternat məktəbi açılmışdı. Heydər Əliyev sonralar hərbi lisey kimi fəaliyyətini davam etdirən həmin məktəbin 30 illik yubileyində demişdir: “Bu məktəbi yaşatdıq, böyütdük. Ancaq o illərdə mənim beynimdə dolayan fikir təkcə o deyildi ki, bizim gənclər nə üçün orduda zabit vəzifəsində işləmirlər. Bunun o biri tərəfi də var. Demək, mən düşündürdüm ki, bizim xalqımızın gələcəyi, na vaxt da olsa, müstəqillik olacaqdır. Məhz ona görə də, bax, bizim bu günümüzdə görə də, müstəqillik dövrümüzə görə də mən bu məktəbi yaratdım, böyütdüm, 30 yaşa çatdırdım”.

Heydər Əliyev Azərbaycan gənclərinin SSRİ-nin Moskva, Leninqrad, Kiyev və başqa qabaqcıl ali məktəblərində təhsil almasının təşkilinə xüsusi önəm vermişdi. 1969-cu ildə Azərbaycan kənarə təhsil almağa göndərilən, əsasən də qeyri-azərbaycanlılardan ibarət olan tələbələr-in sayı cəmi 47 nəfər idisə, 1980-ci illərin əvvəllərində əksəriyyətini azərbaycanlılar təşkil

edən tələbələr-in sayı 1000–1400 nəfərə çatmışdı. 1972-ci ildən etibarən Azərbaycan SSRİ-nin müxtəlif ali hərbi məktəblərinə hər il 300–400 nəfər göndərilirdisə, 1980-ci illərin əvvəllərində onların sayı 800–1000 nəfər idi.

Görkəmli azərbaycanlıların, Azərbaycan xalqı qarşısında böyük xidmətləri olan elm və mədəniyyət xadimlərinin yubileylərinin qeyd edilməsinə də xüsusi diqqət verildi. Məşhur şair və dramaturq, repressiya qurbanı Hüseyn Cavidin nəşi 26 oktyabr 1982-ci ildə Sibirədən gətirilərək Naxçıvanda dəfn edilmişdir.

Heydər Əliyevin siyasətində Azərbaycanın ayrılmaz tərkib hissəsi olan Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinə (DQMV 1923–1991-ci illərdə mövcud olmuşdu) münasibət də mühüm yer tuturdu. O, ən əvvəl vilayətin sosial-iqtisadi və mədəni inkişafına çalışırdı. 1973-cü ildə Xankəndidə Pedaqoji İnstitut açılmış, 1976-cı ildə Sərsəng su dəryaçası, 1978-ci ildə Ağdam-Xankəndi dəmiryol xətti istifadəyə verilmişdir. Heydər Əliyev 1979 və 1982-ci illərdə vilayətə səfərlər etmiş, 1982-ci il yanvarın 14-də Şuşada məşhur Azərbaycan şairi M.P.Vaqifin əzəmətli məqbərəsinə açmış, həmin ilin avqustunda Vaqif poeziya günlərində iştirak etmişdi.

Heydər Əliyev bu dövrdə, Azərbaycanın sosial-iqtisadi və mədəni həyatının tərəqqisi ilə birgə, onun SSRİ-nin xarici siyasətinin həyata keçirilməsində rolunun artırılmasına da nail olmuşdur. Heydər Əliyevin SSRİ nümayəndə heyətlərinin tərkibində xarici səfərlərdə iştirakı və xarici partiya və dövlət xadimlərinin Azərbaycana səfərləri də bunu